

ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РІЗНОТИПНИХ ЕКОСИСТЕМ ПЗФ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ НПП «НИЖНЬОСУЛЬСЬКИЙ»)

Наталія СЕМЕНЮК¹, Володимир ЩЕРБАК¹, Микола КЛЄСТОВ²

Аналіз українських та міжнародних публікацій показує, що основними етичними принципами науково-дослідних робіт на природоохоронних територіях як в Україні, так і в інших країнах світу, є: дотримання нормативно-правових вимог; мінімізація впливу на окремі види та екосистему в цілому; оцінка популяцій рідкісних видів; отримання максимальної користі з натурних даних; публікація результатів досліджень. Незважаючи на дотримання вищезазначених етичних принципів співробітниками Науково-дослідного відділу НПП «Нижньосульський» та інших наукових установ, нагальним є подальше вдосконалення нормативно-правової бази та етики польових досліджень на територіях і акваторіях парку, вдосконалення технічного оснащення польових та камеральних науково-дослідних робіт, особливо на тлі сучасних викликів.

Ключові слова: екоцентричний світогляд, екологічна етика, природоохоронні зони.

¹Інститут гідробіології НАН України, просп. Володимира Івасюка, 12, Київ, 04210, Україна; e-mail: natasemenyuk@gmail.com, ek424nat@ukr.net

²Національний природний парк «Нижньосульський», вул. Центральна, 128, с. Оржиця, Полтавська обл., 37700, Україна; e-mail: mikolaklestov@gmail.com

Семенюк Н.: <https://orcid.org/0000-0003-4447-3507>

Щербак В.: <https://orcid.org/0000-0002-1237-6465>

Клєстов М.: <https://orcid.org/0009-0004-8572-4303>

Ethical principles of research in the protected areas of Ukraine (case-study of the “Nyzhniosulskyi” National Natural Park)

Semeniuk N.¹, Shcherbak V.¹, Klestov M.²

The overview of Ukrainian and international papers shows that the fundamental ethical principles of research in protected areas both in Ukraine and abroad include: observation of local laws and regulations; minimizing the impact upon species and ecosystems; studying rare species populations; obtaining the maximum benefit from field data; publication of findings. In spite of these principles being observed by the staff of the Research Department of the “Nyzhniosulskyi” NPP and other research institutions, it is necessary to improve the regulatory framework and field research ethics in the land and water areas of the park, improve the technical facilities for field and laboratory works, especially against the background of modern challenges.

Key words: ecocentric perspective, environmental ethics, protected areas.

¹Institute of Hydrobiology of the NAS of Ukraine, 12, Volodymyra Ivasyuka Ave., Kyiv, 04210, Ukraine; natasemenyuk@gmail.com, ek424nat@ukr.net

²“Nyzhniosulskyi” National Natural Park, 128, Tsentralna Str., Orzhitsia Settlement, Poltava Region, 37700, Ukraine; mikolaklestov@gmail.com

Semeniuk N.: <https://orcid.org/0000-0003-4447-3507>

Shcherbak V.: <https://orcid.org/0000-0002-1237-6465>

Klestov M.: <https://orcid.org/0009-0004-8572-4303>

Вступ

Сучасною парадигмою взаємовідносин людини та навколишнього середовища є екоцентричний світогляд, основи якого були закладені ще в 1949 році американським екофілософом та природоохоронцем Олдо Леопольдом у збірці есе під назвою «Календар піщаного графства» (*A Sand County Almanach*) (цит за: Martseniuk 2020; Otych 2020). На відміну від антропоцен-

тризму, де найвищою цінністю та головним суб'єктом організації середовища вважається людина, згідно з екоцентричним світоглядом всі види живих організмів та екосистеми морально значимі, а збереження і відновлення довкілля є пріоритетною та самостійною цінністю, не залежною від будь-яких людських критеріїв корисності (Martseniuk 2020; Smovzhenko et al. 2015).

Незважаючи на активний розвиток екоцентричного світогляду (Minteer, Collins 2005; McDonald, Simon 2023), у вітчизняній науковій літературі на сьогодні дуже мало інформації щодо застосування принципів екологічної етики до польових досліджень біорізноманіття. Особливо актуальною ця проблема є для досліджень екосистем, цінних із природоохоронної точки зору. Адже з одного боку, природоохоронні території є «ідеальними лабораторіями для польових досліджень»: характеризуються домінуванням природних процесів, можуть використовуватись як референсні умови для моніторингу довгострокових змін довкілля і часто мають багаторічні бази даних результатів досліджень. З іншого боку, існують потенційні ризики, що дослідницька діяльність може мати негативний вплив на види та екосистеми (Hockings et al. 2013).

З огляду на це, мета нашої роботи – на основі аналізу літературних джерел узагальнити та сформулювати етичні принципи проведення наукових досліджень на природоохоронних територіях та проілюструвати їх застосування на прикладі Національного природного парку (НПП) «Нижньосузьський».

Матеріали

Матеріалами для роботи послуговували українські та міжнародні наукові публікації, у яких обговорюються етичні принципи проведення польових досліджень на природоохоронних територіях.

Обговорення

В Україні нормативно-правові вимоги до наукових досліджень на територіях природно-заповідного фонду визначаються Законом України «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Положенням про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків», «Положенням про Червону книгу України» тощо. Також сформульовані етичні принципи заповідної справи, деякі з яких стосуються наукових досліджень об'єктів ПЗФ (Boreiko, Podobailo 2004). Зокрема, це принципи «Не зашкодь» та «Використовуй етичні методи науки та екопросвіти». Автори наголошують на тому, що заради збереження дикої природи наукові дослідження, а також еколого-просвітницькі заходи на території об'єктів ПЗФ мають бути етично контрольовані. Дотичним до наукових досліджень є і принцип «Цінуй, люби і поважай дику природу заради неї самої». Його суть полягає в тому, що основна мета

створення об'єктів ПЗФ – збереження природних екосистем, а проведення наукових досліджень – це засіб досягнення головної мети.

Цікаво також проаналізувати підходи до нормативно-правового регулювання та етичних принципів досліджень об'єктів ПЗФ в інших країнах світу.

Наприклад, у Фінляндії будь-яке дослідження в межах державних природоохоронних територій вимагає отримання дозволу. При цьому Головне лісове управління Фінляндії має укладені договори про співпрацю з науково-дослідними інститутами і формує робочі групи, які зустрічаються двічі на рік та обговорюють поточні та майбутні наукові проекти (Hockings et al. 2013). У Канаді існує електронна система ліцензування *Parks Canada*, яка регулює та гармонізує проведення наукових робіт на території національних парків (Hockings et al. 2013). У Непалі Департаментом національних парків та збереження біорізноманіття розроблені настанови, які регулюють процедуру отримання дозволів на дослідження, допомагають природоохоронним територіям використовувати результати досліджень та зміцнювати добробут місцевого населення (Hockings et al. 2013).

В Австралії Радою з питань науки, технології та інженерії (ASTEC) розроблено рекомендації щодо «оцінки та етичної практики досліджень у природоохоронних та екологічно вразливих зонах», зокрема національних парках, морських парках (коралових рифах), місцезнаходженнях рідкісних чи зникаючих видів тощо (ASTEC 1998 a, b; McDonald, Simon 2023). ASTEC було сформульовано 4 етичні принципи:

- *перенесення* досліджень із екологічно вразливих зон або використання неінвазивних методів дослідження;
- *мінімізація* впливу на екосистему за умови збереження статистичної достовірності результатів;
- *модифікація* дослідницьких робіт для зменшення їхнього впливу;
- *отримання максимальної інформації* та користі з результатів.

Етичний комітет Морського парку Великого бар'єрного рифу розробив ряд питань, на які має відповісти науковець у заявці на отримання дозволу на дослідження (Hutchings, Kenchington 1999):

- 1) Чи задіяні в дослідженні види (популяції), які знаходяться під загрозою зникнення, інтродуковані види?

2) Чи використовуються в дослідженні генетично модифіковані організми, токсичні, радіоактивні чи стійкі хімічні речовини?

3) Якою є площа дослідження по відношенню до природоохоронної зони, і на яку частину популяцій видів вплине дане дослідження?

У колективній публікації дослідників з Нової Зеландії, США, Франції, Великої Британії та інших країн (Costello et al. 2016) розроблений чек-ліст із 10 рекомендацій щодо етичного проведення досліджень, дотримання яких є особливо актуальним для наукової роботи на природоохоронних територіях (Costello et al. 2016):

1. Обґрунтуйте необхідність будь-якого потенційного негативного впливу на екосистему. Чи є він виправданим для отримання нових даних, встановлення закономірностей?

2. Дотримуйтесь нормативно-правових вимог щодо наукової роботи на природоохоронних територіях.

3. Оцініть потенційний вплив дослідження на види та їхнє місцезнаходження. Такий вплив може включати ненавмисне перенесення шкідників, патогенів та інвазійних видів.

4. Запобігайте знищенню тварин і рослин, особливо видів, цінних у природоохоронному відношенні.

5. Мінімізуйте вплив на види і біотопи. Усі випадково піймані тварини мають бути обережно і негайно випущені на волю.

6. Мінімізуйте стрес для тварин під час вилову та маркування.

7. Не залишайте обладнання і матеріали на досліджуваній ділянці.

8. Отримайте максимальну користь із відібраних зразків, зберігаючи їх для майбутнього дослідження та освітніх цілей.

9. Невідкладно повідомляйте інформацію співробітникам адміністрації парку, яку вони мають знати (випадки забруднення, поява рідкісних чи інвазійних видів).

10. Публікуйте результати досліджень для використання у майбутніх дослідженнях або для освітніх цілей.

Крім того, авторами цитованої статті перераховуються можливі методи польових досліджень із мінімальним впливом на довкілля, які в тому числі можуть застосовуватись на природоохоронних територіях: спостереження; метод повторного відлову маркованих особин (*mark-release-recapture*); фіксація слідів тварин; фото-і відеопастки; дистанційна зйомка з супутників

та дронів; метагеномний аналіз (ДНК з навколишнього середовища).

Вищевикладені етичні принципи дотримуються і при проведенні польових досліджень різнотипних суходільних і водних екосистем у межах НПП «Нижняосулський» співробітниками Інституту гідробіології НАН України (Shcherbak et al. 2014) та Науково-дослідного відділу НПП (у тому числі і на спеціально створених полігонах). Основна мета створення парку – збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів Середнього Придніпров'я, а одне із завдань для досягнення мети – організація та здійснення науково-дослідних робіт, у тому числі з вивчення природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання.

Застосовуються методи досліджень із мінімальним впливом на популяції видів та екосистему: візуальні спостереження за сезонними перельотами, гніздуванням та зимівлею птахів, підрахунок їхніх гнізд та облік за голосами, ультразвукові дослідження кажанів із записом голосів, обліки чисельності ссавців узимку за слідами, шляхом троплення, з урахуванням розміру відбитків слідів, метод «піймав – відпусти» тощо (Klestov et al. 2016).

Результати досліджень біорізноманіття парку постійно публікуються у монографіях та статтях в українських та міжнародних виданнях (Klestov et al. 2014; Klestov et al. 2016; Klestov et al. 2020; Semenyuk, Shcherbak 2017; Shcherbak et al. 2012; Shcherbak et al. 2014; Shcherbak, Semeniuk 2016), більшість яких є у відкритому доступі і можуть бути використані для наукових та освітніх цілей.

Науковими співробітниками НПП «Нижняосулський» та фахівцями з інших наукових установ та університетів Києва, Кременчука, Полтави активно вивчається раритетна складова біорізноманіття парку. Серед рослинного світу це 53 види судинних рослин, 1 лишайник та 2 види грибів, які охороняються: 3 види – Європейський червоний список (ЄЧС), 3 види – Бернська конвенція (БК), 5 видів – з Червоного списку водних макрофітів України (ЧСВМУ), 19 видів – Червона книга України (ЧКУ). Серед тваринного світу парку – 69 видів, занесених до ЧКУ, з них 58 видів хребетних тварин та 11 безхребетних, а також 22 – до Червоного списку МСОП (без категорії LC – низький ризик), 156 – до Додатка II Бернської конвенції, 130 – до Боннської конвенції, 32 – до Вашингтонської конвенції (CITES), 81 вид птахів – до Угоди про

збереження афро-євразійських водно-болотних птахів (AEWA) і 12 видів кажанів – до Угоди про збереження кажанів у Європі (Eurobats), також 1 вид до Червоної книги метеликів Європи (Klestov et al. 2020). Також зареєстровано 11 рідкісних видів водоростей (Shcherbak et al. 2014).

Аналіз українських та міжнародних публікацій показує, що основними етичними принципами науково-дослідних робіт на природоохоронних територіях як в Україні, так і в інших країнах світу, є: дотримання нормативно-правових вимог; мінімізація впливу на окремі види та екосистему в цілому; оцінка популяцій рідкісних видів; отримання максимальної користі з натурних даних; публікація результатів досліджень.

Висновки

Таким чином, незважаючи на дотримання вищезазначених етичних принципів співробітниками Науково-дослідного відділу НПП «Нижняосульський» та інших наукових установ, нагальним є подальше вдосконалення нормативно-правової бази та етики польових досліджень на територіях і акваторіях парку, вдосконалення технічного оснащення польових та камеральних науково-дослідних робіт, особливо на тлі сучасних викликів: кліматичних змін, погіршення водного режиму гідроекосистем парку (зокрема, зменшення весняного водопілля, висушування заплави), питань місцевого соціуму, наслідків віроломної агресії росії.

- ASTEC (Australian Science, Technology and Engineering Council) (1998 *a*) Environmental Research – National Principles and Guidelines. *Australian Journal of Environmental Management*, 5(1), 72–84. DOI: 10.1080/14486563.1998.10648443
- ASTEC (Australian Science, Technology and Engineering Council). (1998 *b*) Environmental Research Ethics: National Principles and Guidelines for the Ethical Conduct of Research in Protected and Environmentally Sensitive Areas. ASTEC, Canberra.
- BOREIKO, V. Ye., PODOBAILO, A. V. *Ekolohichna etyka* [Environmental ethics]. KNU, Kyiv. (in Ukrainian)
- COSTELLO, M. J., BEARD, K. H., CORLETT, R. T., CUMMING, G. S., DEVICTOR, V., LOYOLA, R., MAAS, B., MILLER-RUSHING, A. J., PAKEMAN, R., PRIMACK, R. B. (2016) Field work ethics in biological research. *Biological Conservation*, 203, 268–271. DOI: 10.1016/j.biocon.2016.10.008
- HOCKINGS, M., ADAMS, W. M., BROOKS, T. M., DUDLEY, N., JONAS, H., LOTTER, W., MATHUR, V., VÄISÄNEN, R., WOODLEY, S. (2013) A draft code of practice for research and monitoring in protected areas. *Parks*, 19.2, 85–94. DOI: 10.2305/IUCN.CH.2013.PARKS-19-2.MH.en
- HUTCHINGS, P., KENCHINGTON, R. (1999) The ethics of research in protected and other environmentally sensitive areas. *Marine Pollution Bulletin*, 38(6), 429–430.
- KLESTOV, M. L., GAVRYS, G. G., ANDRIYEVSKA, O. L. (2014) Ridkisi ta znykaiuchi ptakhy ponyzzia richky Suly [Rare and threatened birds of the lower reaches of Sula river]. *Bulletin of Cherkassy University*, 36(329), 40–46. (in Ukrainian).
- KLESTOV, M. L., GALCHENKO, N. P., PRYADKO, O. I., KHYMYN, M. V., BASHTA, A.-T. V., NEKRASOVA, O. D., STAROVOITOVA, M. YU., KONOGRAY, V. A. (2016) Roslynni ta tvarynni svit ponyzzia richky Suly [The flora and fauna of the lower reaches of the Sula River]. Kyiv: Fitosociotsentr.
- KLESTOV, M. L., BEREST, Z. L., HALUSHKA, Yu. M., KROPYVKA, O. I. (2020) Vyvchennia, okhrona ta zberezhennia bioriznomanittia v rehioni ponyzzia richky Suly [Study, protection and conservation of biodiversity in the lower reaches of the Sula River]. *Monitoring and Protection of Biodiversity in Ukraine: Fauna. Series: Conservation Biology in Ukraine*, 16(2), 115–117. (in Ukrainian).
- MARTSENIUK, M. O. (2020) Ideia ekotsentryzmu yak aktualna kontsepsiia ekolohii liudyny [The idea of ecocentrism as an actual concept of human ecology]. *Modern Issues of Ecological Psychology: Social and Personal Resources of Creating the Safe Local Environment: Proceedings of the 16th International Scientific and Practical Conference*. Kyiv, Ukraine, May 15, 2020, pp. 139–141. (in Ukrainian).
- MCDONALD, J., SIMON, M. (2023) Ethics requirements for environmental research. *Australasian Journal of Environmental Management*, 30(2), 148–169. DOI: 10.1080/14486563.2023.2217152
- MINTEER, B. A., COLLINS, J. P. (2005) Ecological ethics: building a new tool kit for ecologists and biodiversity managers. *Conservation Biology*, 19(6), 1803–1812. DOI: 10.1111/j.1523-1739.2005.00281.x
- OTYCH, D. (2020) Ekolohichna samosvidomist osobystosti yak psykhologichnyi fenomen [Ecological self-consciousness of personality as a psychological phenomenon]. *Scientific Bulletin of M.P. Dragomanov National Pedagogical University, Series 12 Psychological Sciences*, 11(56), 87–94. DOI: 10.31392/NPU-nc.series12.2020.11(56).08 (in Ukrainian).
- SEMENYUK, N. Ye., SHCHERBAK, V. I. (2017) Structural and functional organization of phytoepiphyton of the Dnieper Reservoirs and factors influencing its development. Report 2. Role of hydrological and hydrochemical factors. *Hydrobiological Journal*, 53(2), 3–15. DOI: 10.1615/HydrobJ.v53.i2.10
- SHCHERBAK, V. I., MAISTROVA, N. V., SEMENIUK, N. Ye. (2012) Metodolohiia raionuvannia hidroekosystem pryrodno-zapovidnoho fondu zayikhnimy

abiotychnymy i biotychnymy kharakterystykamy [Methodology of regionalizing of aquatic ecosystems within protected areas according to abiotic and biotic characteristics]. *Hydrology, Hydrochemistry, and Hydroecology*, 1(26), 125–134. (in Ukrainian).

SHCHERBAK, V. I., SEMENIUK, N. Ye., RUDYK-LEUSKA, N. Ya. (2014) Aqualandscape and biological diversity of the “Nyzhniosulskyi” National Natural Park. *Fitosociotsentr*, Kyiv.

SHCHERBAK, V. I., SEMENIUK, N. Ye. (2016) Suchasni antropohenni ta biolohichni zahrozy akvalandshaftnomu

i biolohichnomu riznomanittiu Natsionalnoho pryrodnoho parku „Nyzhniosulskyi” [Current anthropogenic and biological hazards to aqualandscape and biological diversity of the “Nyzhniosulskyi” National Natural Park]. *Scientific Bulletin of the “Nyzhniosulskyi” NNP*, 1, 88–102. (in Ukrainian).

SMOVZHENKO, T. S., KOMPANIETS, T. I., SKRYNNYK, Z. E. (2015). Ukrainska liudyna v yevropeiskomu sviti: vymiry identychnosti [Ukrainian human in European world: dimensions of identity]. UBS NBU, Kyiv. (in Ukrainian).

Дата надходження статті: 20.10.2025

Дата прийняття статті: 28.11.2025

Опубліковано: 17.11.2025